

ТЕКСТОЛОГІЯ. ДИСКУРСОЛОГІЯ

УДК 811.161.2:821.161.2-36

Д.М. Івашенюк

ДО ПИТАННЯ ПРО МОВНІ ЗАСОБИ СМІХОТВОРЕННЯ В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ АНЕКДОТІВ

У статті розглянуто мовні засоби досягнення комічного ефекту наявні в текстах українських анекдотів. Проаналізовано засоби комічного, що репрезентують поняття «чужий» та відмінності в мовних культурах, що відображають «чужинність». Закцентовано увагу на вживанні слів, що є маркерами «чужинності» для українців за певними критеріями. Розглянуто основні типи відношень, в яких концептуалізується опозиція «свій-чужий» в українській мовній картині світу: власне належності / неналежності, кровної пов'язаності / непов'язаності, духовної спільності / відмінності.

Ключові слова: анекдот, поняття «чужий», засоби комічного, опозиція «свій-чужий», мовна картина світу, чужинність.

Івашенюк Д. Н. О языковых средствах создания комического эффекта в текстах украинских анекдотов. В статье рассмотрено языковые средства, присутствующие в текстах украинских анекдотов, которые употребляются для достижения комического эффекта. Проанализированы средства создания комического, которые представляют понятие «чужой» и отличия в языковых культурах. Обращено внимание на употребление слов, которые отображают отличия для украинцев по определенным критериям. Рассмотрены основные типы отношений, в которых реализуется оппозиция «свой-чужой» в украинской языковой картине мира.

Ключевые слова: анекдот, понятие «чужой», средства создания комического эффекта, оппозиция «свой-чужой», языковая картина мира, отличие.

Ivashenyuk D. M. Linguistic Means of Comic Effect in Ukrainian Anecdotes. Modern linguistics requires complex studies that investigate the linguistic and stylistic features, structure and subject matter of the texts of anecdotes. The article analyses Ukrainian anecdotes as specific feature of national culture.

The topicality of the article leaves no doubt since this issue is not investigated enough in Modern linguistics and the article reveals linguistic units, which represent comic means in Ukrainian anecdotes. The article defines linguistic features of jokes, focusing on some words, which are markers of differentiation for Ukrainians focusing on some criteria, analyses linguistic units which describe notion «the other» and some difference in languages. The article considers the main relations of opposition «own and the other».

The aim of our research is to draw main comic means, which represent notion «the other» in Ukrainian anecdotes.

The article defines international jokes with funny situations, these jokes are about Jew, Gipsy, Georgian, Chukchi.

The research of anecdotes as a special type of the text is very important nowadays for culture, literature and linguistic studies. It is necessary to investigate its topics, dynamics of its plot and characters, situations, some aspects of its linguistic features and means that reflect dichotomy «own -the other». It can be revealed in differences of national speech and in usage of some words.

Key words: anecdote, opposition «own and the other», «the other», comic means, differentiation.

Анекдот як специфічний репрезентант національної культури в різні часи неодноразово був об'єктом вивчення науковців різних галузей. Анекдот досліджували культурологи (Т. Кацберт, М. Воробйова, М. Каган), соціологи (Г. Соловей, Л. Панкова, В. Бабюх), психологи (В. Янів, К. Сєдов), акцентуючи увагу на такій його особливості, як здатність відображувати актуальні події суспільного життя та особливості їх відбиття в масовій свідомості. Літературознавці (В. Дніпрова, О. Дей, В. Пропп), зважаючи на фольклорну природу анекдоту, аналізували його як текст, що вирізняється характерною структурою (зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка), типовими персонажами, характерними ситуаціями, презентованими ментальними стереотипами. Мовознавці (О. Калита, Г. Почепцов, М. Калинцева, О. Шмельов, А. Кукс) звертали увагу на «референційну» і «лінгвістичну» основу досягнення комічного ефекту; особливості функціонування метатекстових одиниць, фрагментів авторського тексту і тексту персонажів; фонетичні й граматичні засоби ідентифікації персонажів, що створюють своєрідну мовленнєву маску; лексику анекдотів як маркер часопростору подій, соціального, національного та ін. розшарування їх учасників.

Анекдот є продуктивним фольклорним жанром, унікальним явищем національної культури, його розвиток пов'язаний з розвитком суспільства, він є маркером актуальних для суспільства ціннісних установок і уявлень. Анекдот має свою номінацію і типологічні риси (стереотипи форми, змісту і комунікативного призначення). Питання про анекдот розглядалося неодноразово, зверталася увага на його форму, структуру, тематику, певною мірою досліджувалися засоби комічного, але мовні одиниці, які це репрезентують, саме в текстах українських анекдотів, не проаналізовано достатньо, тому дослідження є актуальним.

Необхідність окреслити основні засоби творення комічного, що репрезентують поняття «чужий» у текстах українських анекдотів, і визначає мету цього міні-дослідження.

За спостереженнями О. Дея, найчастіше в анекдотах увесь сюжет зводиться до однієї комічної ситуації або ж якогось смішного епізоду. «Дія тут подається тільки в її кульмінації, в розв'язці, обов'язково смішній і комічній. Але і в самій комічній ситуації максимально розкривається якась типова риса характеру героя анекдоту – дурість, хитрість, дотепність, розум і т.д.» [4, с. 15]. Як зазначав М. Сумцов, у багатьох анекдотах про дурнів виявляється етнічна прив'язка. До розряду нерозумних осіб, на думку українців, належать цигани, а от хитрунами вважали жидів [9, с. 4]: наприклад: *Привчав циган кобилу не жерти. Майже привчив - шкода, здохла* [15]. У наведеному прикладі свідченням нерозумності циган є описана ситуація, що демонструє нелогічні/нерозумні дії людини. Інший фрагмент – *Жид приходить до м'ясної крамниці й, показуючи на шинку, каже різнику:— Зважте мені пів кіло цієї риби!— Але це не риба, а шинка!— Мене не цікавить, як ця риба називається* [12] – орієнтує нас на сплановану стратегію поведінки покупця (жида), умотивовану бажанням заплатити менше. Покупець (жид) удається до хитрування, називаючи дорожчий продукт дешевшим. На хитрість євреїв

указує притаманна їм риса характеру — заощадливість, що в тексті наступного анекдоту пов'язується з «економією чорнила»: *Чому слова на івриті містять тільки приголосні букви, а голосні не пишуться? Так євреї економлять чорнило* [13].

Як твердить І. Грищенко, персонажна система анекдотів, зафіксованих наприкінці XIX ст. на території України, представлена кацапами (москалями), литвинами, євреями (жидами), німцями, циганами [3]. Н. Гончаренко відзначає модифікацію набору персонажів групи анекдотів з етнічною складовою у XX ст., за радянського часу. За дослідженнями, у них так само фігурують жиди та москалі, на противагу полякам та циганам, які є малопомітними в умовах міського життя. Проте входять нові етнопредставники з яскравими типовими рисами — грузини, вірмени, чукчі [2, с. 1].

Наприклад, про грузинів: *«Після п'яти промахів грузинський біатлоніст зарізав мішень кинджалом», «Грузин повертається з футболу. Його запитують: — Який рахунок Гоча? — Два нол. — А хто виграв? Никто. — Праворуч нол і зліва нол», «Гоги, ти НЕ представляєш, як трудно потерять жєну ... — Так, Вано, практичєски невазможно...»* [13]. У поданих нами текстах анекдотів спостерігаємо такі характерні для даних етнопредставників риси характеру: для грузинів — прагнення контакту та взаємопорозуміння з співрозмовником, що в текстах виражено звертанням *ти*, працьовитість, хоробрість, запальний характер. На «чужинність» грузинів указують: уживання характерних національних власних назв («*Гоча*», «*Гоги*», «*Вано*»); неправильне вживання відмінкових і числових форм («*два нол*» — *два нулі*); відтворення особливостей вимови.

Окремий корпус українських наукових студій становлять ті, що сфокусовані на вербальній презентації дихотомії «свій — чужий» в українській мовній картині світу (О. Дубчак, М. Петрова, Т. Семашко, В. Фельде), що сама по собі є багатоаспектним явищем і на різних рівнях репрезентує принципи оформлення такої опозиційності. Проте анекдот як особливий текст засвідчує, окрім усталеної традиції створення (реакції мовців на значущі події) й структури, новації щодо сюжету, діапазону персонажів, кореляції з певними подіями в житті соціуму, розширенням корпусу мовних одиниць, які деталізують поняття «свій — чужий» в аспекті національної культури.

І. Кімакович указує, що «анекдот є найприроднішим виявом етнічної та національної ментальності, який спонтанно віддзеркалює та демонструє традиційні народні уявлення, пов'язані з “добром” та “зломом”» [6, с. 1]. У давнину чужий сприймався як щось вороже, що несе руйнування та неспокій. То ж в анекдотах мовне питання, проблема відображення відмінностей у мовній культурі націй є доволі популярним. Наприклад: *Куме, де це ваш собака? — Та я його зарізав, бо москалям продався. — Як? — Приходжу додому, а він мені з будки: «Гафф-гафф...»* [11]. Акцент на орфоепічній особливості чужої мови (оглушення приголосних) та негативному ставленні до неї створює контраст з українською й мотивує, відповідно, комічність сприйняття.

На «чужій» мові акцентується увага в анекдотах: *«Чув як москалі на палке кохання кажуть? — Як? — Блі-і-зость. — Повбивав би», «Миколо, чув як москалі*

називають наше пиво? – Як? – *Пі-іво. – Повбивав би*» [10]. Чужа мова передається за допомогою використання своєрідних для цієї мови фонетичних норм, поряд з російським відповідником, транслітерованим засобами нашої мови, подано назву цього поняття українською, у цьому анекдоті наявні ще й назва лінгвокультурного типажу «москаль», що є маркером чужинності, та займенник **наше**, що вказує на рідне, своє. Негативне ж ставлення українців актуалізоване в останній фразі. Аналогічно ставлення до чужої мови передано у анекдоті «*Знаєш, як москалі називають наш борщ? – Як? – Пе-єрвос. – Повбивав би*» [10]. У цьому фрагменті наявна і лексична, і фонетична відмінність, яка стає засобом рельєфного прояву негативної оцінки.

В інших анекдотах «чужинність» проявляється через протиставлення людина – тварина, причому антонімічні відношення виникають у парі **росіянин – собака в Україні** за критерієм «розумові здібності»: «*Чим відрізняється росіянин від собаки в Україні? – Другий розуміє українську і російську...*» [10].

В українській мовній картині світу опозиція «свій-чужий», на думку О. Дубчак, концептуалізується в трьох типах відношень: власне належності / неналежності, кровної пов'язаності / непов'язаності, духовної спільності / відмінності. Уявлення про «свої» об'єкти в українській мовній картині світу усталені як виразно позитивні або нейтральні, а ставлення українців до «чужого» може бути як негативним чи нейтральним, так і позитивним [5, с. 9].

Сегмент «кровна пов'язаність» реалізується, як власне кровна («*його сестра*», «*його мати*», «*наш татусь*», «*наш син – ледацюга*», «*брат*», «*сестра*», «*донька*», «*дід*», «*онук*»); шлюбна пов'язаність («*зять*», «*теща*», «*моя дружина*», «*її чоловік*»); духовна (ідейна) близькість («*знайомий*», «*товариш*», «*своя подруга*»). Сегмент «належність» реалізується в таких лексемах: «наша макітра», «моє сало», «вареники», «своє обличчя», «власне пальто», «наш гусак», «наша хата».

На позначення «чужий» фіксуємо й такі лексеми: *іноземний* (*Іноземці є? – тут всі наші!*) [11]; *якийсь/якась* (*П'яний водій сідає за кермо. – Мо краще пішки? – радить якийсь перехожий...*) [11]; *сусід-сусідка* як маркер кровної непов'язаності (*Коли сім'я сіла обідати, за вікном майнула постать сусідки. – Чорти її несуть! – вилаялась мати..., Батько наказав синові нікому не балакати, що закололи кабана. Аж тут сусід...*) [11].

Отже, проблема дослідження анекдоту як особливого тексту не нова, але не втратила своєї актуальності, оскільки не вичерпала тематику, динаміку сюжетів і типажів, ситуацій-прототипів, комунікативного призначення, окремих аспектів мовного оформлення, до яких належать і засоби вербальної реалізації дихотомії «свій-чужий». Вона може виявлятися зокрема у відмінностях національного мовлення, уживанні слів, що є маркерами «чужинності» для українців за певними критеріями.

Перспективами нашого дослідження є докладніше вивчення лінгвокультурних типажів, які наявні в текстах анекдотів, мовне вираження їх особливостей крізь призму опозиції «свій-чужий».

ЛІТЕРАТУРА

1. **Абильдинова Ж. Б.** Жанрова специфика анекдота // Вестник Челябинского государственного университета. — 2010 — №21 — С.5-9.
2. **Гончаренко Н.** Анекдот. URL: http://culturalstudies.in.ua/knigi_11_2.php (дата звернення 10. 02. 2017).
3. **Грищенко І. В.** Етномова як маркер чужого у народній прозі України. URL: <http://www.sworld.education/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/march-2015> (дата звернення 10. 02. 2017).
4. **Дей О.** Українські народні анекдоти // Українські народні анекдоти, жарти, дотепи. Київ: Дніпро, 1967. — С. 5-19.
5. **Дубчак О. П.** Концептуальна опозиція «свій» ->«чужий» в українській мовній картині світу: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Ольга Петрівна Дубчак . Київ, 2009, 22 с.
6. **Кімакович І. І.** Традиційний анекдот у контексті сміхових явищ української культури: дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.07 / Кімакович Ірина Ігорівна; НАН України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Київ, 1996. — 248 с.
7. **Кімакович І. І.** Фольклорний анекдот як жанр. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2006. — 219 с. URL: <http://progidne.wordpress.com/2013/08/06/> (дата звернення 10. 02. 2017).
8. **Петренко М. С.** Статус анекдота как речевого жанра // Речевая деятельность. Текст: межвуз. сб. науч. тр. Таганрог : Изд-во ТГПИ, 2002. С. 172-175.
9. **Сумцов Н. О.** Разыскания в области анекдотической литературы. Анекдоты о глухцах. — Харьков, 1898. — 202 с.
10. **Українські анекдоти: Ми не «казали» /** упоряд. Баранова В. Ф. Київ: Школа, 2006. — 352 с.
11. **Український анекдот /** упоряд. Булая П. Київ: Всесміх, 1992.
12. **Анекдоти** українською. Ukr.net. URL: <http://anekdot.if.ua/category/national/pro-zhydiv/> (дата звернення 10. 02. 2017).
13. **Мера** гумор: Веселі та смішні українські анекдоти. URL: <http://www.anekdotua.com> (дата звернення 10. 02. 2017).
14. **Найкращі** анекдоти. URL: <http://anekdotu.org.ua/chyukchi> (дата звернення 10. 02. 2017).
15. **Сміші** та веселі анекдоти українською про циганів. URL: <http://anekdoty.ukrayinskoyu.pro/tsyhaniv.html> (дата звернення 10. 02. 2016).

Івашенюк Дар'я Миколаївна — аспірант кафедри української мови; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Валентинівська 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: vladarskaya2015@yandex.ru;

tel.: +38 0683434244,

orcid.org/0000-0002-7347-187X.

Ivasheniuk Daria Mykolaivna — Post-Graduate Student, Department of the Ukrainian Language, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Valentynivska Str. 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.